

МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARNING XULQ- ATVORINING SHAKLLANISHIDA NUTQIY FAOLIYATNING O'RNI

Турумбетова З.Ю.

ҚДУ “Педагогика ва психология” кафедраси (PhD), в.в.б.доцент

Tayanch so'zlar: nutqiy faoliyat, til mahorati, xarakteristika, muloqot usullari.

Ключевые слова: речевая деятельность, языковые навыки, характеристики, способы общения.

Key words: speech activity, language skills, characteristics, communication methods.

*«Biz uchun bolalarimizning ma'naviyati, bilimi,
sog'ligi eng muhim masala».*

Shavkat Mirziyoyev.

«Maktabgacha ta'lim Konsepsiyasi»da maktabgacha ta'lim masalasi alohida yoritib o'tilgan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni, Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi va boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlar asosida ishlab chiqilgan bo'lib, unda respublikamizda maktabgacha ta'limni rivojlantirishning zamonaviy yo'nalishlari o'z aksini topgan O'zbekiston Respublikasi «Ta'lim to'g'risida»gi qonunining 11-moddasida: «Maktabgacha ta'lim bola shaxsini sog'lom va yetuk, maktabda o'qishga tayyorlangan tarzda shakllantirish maqsadini ko'zlaydi. Bu ta'lim olti-yetti yoshgacha oilada, maktabgacha ta'lim muassasalarida va mulk shaklidan qat'i nazar, boshqa ta'lim muassasalarida olib boriladi», - deyilgan. Mamlakatimizda maktabgacha ta'lim tizimiga juda katta e'tibor qaratilib kelinmoqda. Bolalarning ta'lim ishi, maktabga to'liq tayyor bo'lishi uchun katta imkoniyatlar yaratilib berilmoqda.

Nutqiy rivojlanish jarayonini A.N.Leontev quyidagicha tavsiflaydi: Nutqni «rivojlantirish jarayoni bola lug'atining va so'zlarning assotsiatsiya asosida bog'lanishining ortishida ifodalanadigan miqdoriy o'zgarishlar jarayoni emas,

balki sifat jihatidan o'zgarish jarayonidir, zero, u fikrlash va ong rivojlanishi bilan ichki bog'langan holda so'zning barcha funksiyalari, tomonlari va aloqalarini qamrab oladigan haqiqiy rivojlanish jarayonidir»

A.A.Leontev¹² L.S.Vigotskiy va A.N.Leontevning qoidalariga tayangan holda, asosiy faoliyat turi sifatida qaraydigan nutqiy faoliyat shakllanishi konsepsiyasini ishlab chiqdi. Uning qayd etishicha, bola nutqini rivojlantirish – bu eng avvalo, muloqot usullarini rivojlantirish bo'lib, ularni o'zlashtirish til qobiliyatini shakllantirishni talab qiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish sohasidagi psixologik, pedagogik tadqiqotlarni tahlil qilish quyidagi xulosalarga kelish imkonini beradi: – nutqni rivojlantirish – bolaning individual psixik rivojlanishida markaziy o'rin tutuvchi ijtimoiy-tarixiy tajribani o'zlashtirishining murakkab, ko'p omilli jarayonidir; – nutqni rivojlantirish – bu malakali pedagogik rahbarlikni nazarda tutuvchi ijodiy jarayon, lekin u stixiyali jarayon emas; – bola nutqini rivojlantirish jarayonini boshqaruvchi pedagog bu jarayonning turli yosh bosqichlaridagi qonuniyatlari, mexanizmlari, o'ziga xosliklarini bilishi, nutqiy rivojlantirishning o'ziga xosliklarini ko'ra olishi va bolaning individualligini hisobga olgan holda, uning nutqiga ta'sir ko'rsatishning eng samarali yo'llarini tanlashi lozim. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish metodikasini fan sifatida shakllantirishga Ye.I.Tixeyeva, Ye.A.Flerina, O.I.Solovev, A.N.Govzdev va boshqalar katta hissa qo'shganlar. Ye.I.Tixeyevaning fikricha, maktabgacha ta'lim muassasasi bolalarning barcha qobiliyatlarini rivojlantirgan holda nutqni egallashning juda ahamiyatli va muhim qobiliyatiga e'tiborni qaratishi darkor: «Chunki nutqni muntazam o'rgatish, nutq va tilni metodik rivojlantirish maktabgacha ta'lim muassasasidagi tarbiya ishlarining asosini tashkil qilmog'i lozim»

Til mahorati muvaffaqiyatli ta'limning eng yaxshi bashoratchisi: boshlang'ich maktabning dastlabki 2 yilida tilning rivojlanishi bolaning xarakteristikasini oldindan aytib beradi. Aks holatda til o'rganishdagi qiyinchiliklar o'quv muvaffaqiyatsizligi bilan bog'liq: nutqi va tilida muammosi bor bolalar maktabga ilk qadam qo'yganda eng katta qiyinchiliklar ularning savod chiqarishi bilan bog'liq. Tili yaxshi rivojlanmagan bolalarda 5 yoshda 7 yoshdagiga nisbatan muvaffaqiyatsiz ta'lim ehtimoli katta bo'ladi. Metodist olimlarning ko'pchiligi bolalar bog'chalarida bolalarning nutqini o'stirish shartlarini to'g'ri ta'kidlaydilar. Mazkur mualliflarning fikricha, nutq madaniyatining kamchiliklari bola shaxsiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Xususan, bola tengdoshlari bilan muloqotda qo'rs, odamovi, quntsiz bo'lib qoladi. Bundan tashqari, bunday bolada tevarak-atrofnii o'rganishga bo'lgan

qiziqish pasayadi, keyinchalik esa maktabda darslarni o'zlashtira olmaslikka sabab bo'ladi. E'lon qilingan tadqiqot ishlarini umumlashtirib o'rgangan holda ularning ko'pchiligida maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq madaniyatini shakllantirishga oid vazifalarni hal etishga nisbatan quyidagicha yagona yondashuv zaruriyatini aniqladik:

- tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishni shakllantirish (bolada avvalo nutq eshitish shakllanadi, talaffuzni u keyinroq egallaydi);
- aniq talaffuz hosil qilish (so'z va so'z birikmalarini dona-dona hamda aniq talaffuz qilish); – so'zni talaffuz qilganda urg'uni to'g'ri qo'yish ustida ishlash;
- nutqning orfoepik jihatdan to'g'riligi ustida ishlash (bu namunaviy adabiy talaffuz qoidalarining jami); – nutq sur'atini rivojlantirish; – nutqning ifodaliligini shakllantirish (nutqning tabiiy, erkin, ya'ni nutqning ongli ifodalanishi); – nutqiy aloqa ko'nikmalarini tarbiyalash; – nutqiy eshitish ko'nikmalarini shakllantirish; – nutq'iy nafas olishni shakllantirish; – o'z fikrini erkin va izchil bayon etish malakasini shakllantirish

Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqiy aloqani tarbiyalashda tarbiyachi va ota-onalarning roli benihoya kattadir. Bolalar nutqi ustida ishlash jarayonida:

a) tengdoshlari bilan suhbatda xushmuomala bo'lishlariga; b) tabiiy ohangda gapirishlariga; d) so'zlashganda suhbatdoshining yuziga qarab turishlariga; e) qo'llarini bamaylixotir holatda tutib turishiga e'tibor bermoq zarur. Bizga ma'lumki, til bilan tafakkur o'rtasida uzviy aloqa mavjud, ular bir-birisiz yashamaydi. Manbalar tahlili shuni tasdiqlaydiki, maktabgacha katta yoshdagi bolalarning so'z boyligini rejali, tarzda izchil kengaytirib borish zarur. Bolalar nutqini to'g'ri rivojlantirish uchun: a) nutq o'stirishga doir tevarak-atrof obyektlarini oldindan ajratish va ular bilan tanishtirish;

b) bolalarning eslab qolishi va to'g'ri talaffuz etishi, so'zlashganda tez-tez foydalanishi, ahamiyatini tushunishi, zarur bo'lgan so'zlarning taxminiy ro'yxatini tuzish lozim.

Demak, maktabgacha yoshdagi bolaning xulq-atvori shakllanishida muloqotning, nutq faoliyatining o'rni katta. Bolalar bu davrda kattalarga juda ko'p taqlid qilishadi. Xuddi kattalardek gapirishga, o'yin faoliyatida ham buni ko'rsatishga harakat qiladi. Bu esa uning xarakter xususiyatini ham ochib beradi. Nima uchun bunday deymiz?! Sababi og'ir bosiq va boshqarishga intiluvchi xulq atvorli bola xuddi boshliqlardek bo'lib o'yinchoqlariga munosabatda bo'lishi mumkin. Aksincha xulq atvori og'ir bo'lmagan xushchaqchaq bola esa gapirishni yaxshi ko'radigan, do'stlar davrasida o'ynashni xoxlaydigan ular bilan

o'zaro muloqot qiladigan va shu kabi xususiyatlarni jamlaydi. Bundan ko'rinib turibdiki bola xulq-atvorining shakllanishida muloqot muhim ahamiyatga ega.

Адабиётлар:

1. Кадырова Ф.Р., Кадырова Р.М., Вахобова Ф.Н. Концепция дошкольного образования Республики Узбекистан. – Т: Фан ва технологиялар, 2011. – С.4.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni // Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Т.: Sharq, 1998. – 23-b.
3. Леонтьев А.Н. Проблема деятельности в психологии. // Ж. Вопросы философии. – 1972. -№ 9. С.95–108.
4. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. – М., 1969. С. 135.
5. Тихеева Е.И.. Развитие речи детей. – М.: Просвещение, 1976.
6. Edited by Mary Rafferty "A brief review of approaches to oral language development" USA 2014 y

РЕЗЮМЕ

Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning nutq faoliyatini rivojlanish va unga qaratilgan ishlar haqida batafsil ko'rsatilgan. Olimlar tadqiqotlari asnosida bolalar xulqining shakllanishida nutqning o'rini yana bir bor yaqqol anglaymiz.

РЕЗЮМЕ

В данной статье подробно описано развитие речевой деятельности дошкольников и направленная на это работа. Благодаря исследованиям ученых мы еще раз четко понимаем место речи в формировании поведения детей.

SUMMARY

This article describes in detail the development of the speech activity of preschool children and the work aimed at it. Based on the research of scientists, we once again clearly understand the place of speech in the formation of children's behavior.